

Madina ALIMOVA,
Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti tadqiqotchisi
E-mail: alimovamadina@mail.ru

Pedagogika fanlari doktori, professor v.b T.Islomov taqrizi asosida

SCIENTIFIC AND THEORETICAL BASIS OF TEACHING THE UZBEKI LANGUAGE IN ANDRAGOGICAL EDUCATION

Annotation

In the following years, important changes took place in the development of our language, as in all areas of our country. Along with the international prestige of the Uzbek language, the need for its study is also growing. This article is about the history of teaching the Uzbek language in androgen education, about research related to it.

Key words: Andragogy, Uzbek language, foreign language, second language, approach, training.

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБУЧЕНИЯ УЗБЕКСКОМУ ЯЗЫКУ В АНДРАГОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация

В последующие годы в развитии нашего языка, как и во всех сферах нашей страны, происходят важные изменения. Вместе с международным авторитетом узбекского языка растет и потребность в его изучении. Эта статья об истории преподавания узбекского языка в андрогенном образовании, об исследованиях, связанных с ним.

Ключевые слова: Андрогогика, узбекский язык, иностранный язык, второй язык, подход, обучение.

ANDRAGOGIK TA'LIMDA O'ZBEK TILINI O'QITISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Annotatsiya

Keyingi yillarda mamlakatimizning barcha sohalarida bo'lgani kabi tilimiz taraqqiyotida ham muhim o'zgarishlar bo'lmoqda. O'zbek tilining xalqaro miqyosda obro'si bilan birga uni o'rganishga bo'lgan ehtiyoj ham oshib bormoqda. Ushbu maqola andragogik ta'limga o'zbek tilini o'qitishining tarixi, unga oid tadqiqotlar haqida.

Kalit so'zlar: Andragogika, o'zbek tili, xorijiy til, ikkinchi til, yondashuv, o'qitish.

Kirish. Dunyo bo'ylab yetmishdan ortiq o'zbek tilini o'rgatadigan oliy ta'lim muassasalari, til markazlari faoliyat yuritmoqda. Ular AQSh, Yevropa mamlakatlari, Yaponiya, Koreya, Xitoy, Rossiya, Turkiya hamda MDH dagi respublikalarda joylashgan. O'zbekistonda ham o'zbek tilini ikkinchi til hamda xorijiy til sifatida o'rganishga ehtiyoj mavjud. Respublikamizdagi maktablarda ta'lim yettita tilda, keyingi bosqichlarda esa ikki (qoraqalpoq va rus) tilda olib boriladi. Yuqorida sanab o'tilgan tillarda ta'lim olgan o'quvchilar uchun o'zbek tili ikkinchi til sifatida o'qitiladi. Turli tillarda so'zlashadigan vatandoshlarimiz davlat tilida og'zaki hamda yozma muloqotga kirisha olish layoqatiga ega bo'lish va bilish faoliyatini rivojlantirishi lozim. Shu o'rinda S.Adilovanning "O'zbek tili ona tili bo'lmagan talabalarining davlat tili bo'yicha bilish faoliyatini takomillashtirish deganda, ...o'zgalar nutqini tushunish, bir tildan ikkinchisiga qiynalmay o'tish va yangi til makonida o'zini erkin his qilish kabi ko'nikmalarni yanada rivojlantirish nazarda tutiladi"[2] degan fikrlarini eslashni joiz deb hisobladik.

O'zbek tilini xorijiy til sifatida o'rgatishga oid ehtiyojning kundan-kunga oshishiga sabab yurtimizning iqtisodiy, turistik, madaniy sohalarida rivojlanishida deb hisoblaymiz. Qolaversa jahonning turli nuqtalarida istiqomat qilyapgan o'zbeklarining madaniyatimizga, ona tilimizga bo'lgan hurmati uni o'rganishga nisbatan ehtiyojni tug'ilishiga sabab bo'lmoqda.

Maqola andragogik ta'limga o'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'qitishga bag'ishlangan. Shu o'rinda o'zbek tilini o'qitishga nisbatan ishlatiladigan terminlarga oydinlik kiritishga harakat qildik. O'zbek tilini uch rakursda o'rganishimiz mumkin. Birinchisi o'zbek tilida so'zlovchilar uchun ona tili sifatida, ikkinchisi ona tilisi o'zbek tili bo'lmaganlar uchun ikkinchi til sifatida va xorijliklar uchun chet tili sifatida. G.Asilovanning "O'zbek tilini o'qitish metodikasi" o'quv qo'llanmasida ham bu borada qarashlar taqdim etilgan. Ma'lumki, "xorijiy til"

tushunchasi "ikkinchi til" tushunchasi bilan uzviy bog'liq. Xorijiy til yoki chet tili- maktabda o'rganilgan va funksional jihatdan chegaralangan til bo'lib, asosan millatlararo muloqotda qo'llanadi. Xorijiy til unda so'zlashuvchi, uning egasi bo'lgan xalq ushbu davlatdan tashqarida yashaydigan, fuqarolarning aksariyati uchun ona tili bo'lmagan tildir. Ikkinchi til shaxsning ona tilidan keyin o'rganadigan tilidir. Ona tili va xorijiy (yoki o'zga) tilni o'rganish orasida katta tafovut mavjud. Ona tilini inson ongli ravishda o'rganishga intilmaydi, balki kichik yoshidan fikrlashga o'rganish jarayonidan o'zlashtiradi. Ona tili bola uchun avvalambor jamiyatning tajribasini o'zlashtirish vositasi, keyin esa o'z fikrini ifodalash vositasi bo'lib hisoblanadi. Taniqli psixolog I.Vigotskiy buni quyidan yuqoriga qarab ya'ni ixtiyorsiz va ongsiz ravishda o'rganish deb talqin qilgan. Demak, inson tug'ilganidan boshlab eshitgan va so'zlashishni o'rgangan tilni ona tili, undan keyin o'rgangan tilni ikkinchi til hisoblanadi[3]. Dastavval o'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'qitilishining tarixiga to'xtalmoqchimiz. Ma'lumotlarga ko'ra o'zbek tilini (ikkinchi til sifatida) boshqa millat vakillariga o'rgatish rus-tuzem maktablarining tashkil qilinishi bilan bog'liq. Adabiyotlarda birinchi rus-tuzem maktablari 1884-yilda Toshkentda ochilganligi, unga direktor etib Vladimir Petrovich Nalivkin tayinlanganligi haqida ma'lumot berilgan. N.Ostroumov «Материалы к изучению наречия сартов русского Туркестана» (1898) va «Этимология сартовского языка» (1910) asarlari bilan tanilgani tufayli Turkistonshunoslikning otasi" deb nom olgan[3]. V.Nalivkin, M.S.Andreyev, P.E.Kuznetsov, V.L.Vyatkin va boshqalarning izlanishlari o'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'qitish metodikasiga qo'yilgan tamal toshi sifatida tarixida saqlanib qoldi. Ruslarga o'zbek tilini o'rgatish bilan shug'ullangan ustozlar sifatida S.M.Gramenskiy, U.Dadamuhamedov, M. Rasulov, A.Kalinin, S.Saidazizov, M.Karimov, K. Qahhorovlar qayd etishimiz mumkin. O'zbek tilini o'quv rejasiga asosiy fan sifatida kiritilishi esa 1933-yildan boshlangan bo'lib, bu davrga kelib o'zbek tili

maktablardagina emas, balki oliy o'quv yurtlarida ham o'qitila boshlandi. Xususan, Turkiston Sharq institutida rus guruhleri uchun maxsus o'zbek tili kafedrasining tashkil etilishi hatto maxsus dastur asosida davlat muassasalarida ham o'zbek tilini o'rganishning tashkil qilinishi o'zbek tilining rus guruhlarida o'qitilishida sezilarli siljishlar bo'lishiga olib keldi[5]. Va bu o'zbek tilini (ikkinchi til sifatida) andragogik yondashuvda o'qitishning boshlanishiga misol bo'la oladi deyishimiz mumkin edi biroq V.Nalivkin 1886-yilda davlat xizmatchilari va harbiy xizmatchilar uchun o'zbek tili kurslarini tashkil qilgan. Mazkur kurslarda til o'rgatish jarayonida Nalivkin tinglovchilarni mahalliy urf-odatlar hamda badiiy adabiyot namunalari bilan tanishtirgan[3]. Yuqoridagi fikrga asosanib Turkiston hududida aynan V.Nalivkin o'zbek tilini ikkinchi til sifatida andragogik yondashuv asosida o'qitishga ilk qadam tashlangan deb hisoblashimiz mumkin. Lekin u davrda kattalar ta'limiga alohida soha sifatida qaralmasdi. Andragogika pedagogikaning tarkibida edi. Bolalar ta'limi va kattalar ta'limini ajratib turadigan asosiy narsa bu tajribaning mavjudligi va undan ta'limda foydalanishdir. Pedagogikada o'qituvchi asosiy omil hisoblansa andragogikada o'rganuvchining o'zi bosh rolda bo'ladi. Chunki andragog hayotiy tajribaga ega va ta'lim olish jarayonida o'zini nazorat qila oladi. Andragogika yangi fan, uning obyekti kattalar ta'limidir. Pedagogik adabiyotlarda "Andragogika" atamasi bilan bir qatorda: "Kattalar pedagogikasi", "Kattalar uchun qo'shimcha ta'lim pedagogikasi", "Kattalar ta'limi nazariyasi" terminlari ham qo'llaniladi. 1998-yil YUNESKO tomonidan Gamburgda o'tkazilgan Butunjahon konferensiyasida kattalar ta'limi XXI asrda "eshiklarni ochuvchi kalit" deb e'tirof etilgan[2] hamda Birlashgan Millatlar Tashkilotining (BMT) 1999-yilni "Xalqaro keksalar yili" deb e'lon qilish to'g'risidagi qarori munosabati bilan andragogikaga qiziqish kuchaydi[7]. "Andragogika" tushunchasi ilmiy atama sifatida 1833-yilda nemis pedagog - tarixchisi A.Kapp tomonidan fanga kiritilgan (grekchadan Andros – erkak, odam; agogeyn-yetaklash). Ma'nosini so'zma so'z aytisak - "katta odamni yetaklash"dir[4]. Ushbu termin pedagogik voqelikka dahldorligi uchun, o'qitish yordamida yetaklash deb izohlashimiz mumkin. "Andragogika" "Kattalarni o'qitish" amaliyotidan butun dunyoda foydalaniladi. Olim Zmeyovning fikriga ko'ra uzluksiz ta'lim konsepsiyasi doimiy o'rganish, inson hayotining bir usuli. Insonning uzluksiz o'rganishini ta'minlaydigan shart-sharoitlarni yaratishni ta'minlaydi. Ushbu konsepsiyani amalga oshirishda kattalar ta'limi hal qiluvchi rol o'ynaydi. U inson hayotining eng uzoq davrini (20 yoshdan 65 yoshgacha) va eng katta kontingentni (turli mamlakatlardagi mehnatga layoqatli aholining 20 dan 80 foizigacha) qamrab oladi. R. P. Milrudning tadqiqotlariga ko'ra, kattalar uchun chet tili kursiga qo'yiladigan asosiy pedagogik talablar quyidagilar:

-belgilangan maqsadga muvofiq dastur tuzish.

-o'quv dasturi mazmunining shaxsiy ahamiyati kursning amaliyligi.

Andragogik yondashuv xorijiy tillarni o'rgatishda ustuvor hisoblanadi. Shunday qilib, andragogik yondashuv mustaqillik va ishonchni rivojlantirish, xorijiy tilda bilimlarni o'zlashtirish, chet tilidagi nutq faoliyatida faol hayotiy pozitsiyani shakllantirishni o'z ichiga oladi. Andragogik yondashuvda ham ta'lim metodlarining o'zining katta. Katta yoshdagi o'rganuvchilar bilan ishlaydigan o'qituvchilar ta'limiy metodlarga ko'proq e'tibor qaratishadi. O'qitish usullari-bu o'quv maqsadiga erishish usullaridir. Ular mazmuni, tinglovchilar kontingentining xususiyatlari va ta'limni tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi. Darsning samaradorligi ko'p jihatdan o'qitish usulini tanlashga va o'qituvchining ularni amalga oshirish qobiliyatiga bog'liq.

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda andragogik ta'limda o'qitilayotgan shaxs omili muhim degan xulosaga kelish mumkin. Andragogik ta'limda o'zbek tilini o'qitishga oid qilingan ishlarni tahlilga tortamiz. O'zbek tilini o'zga tillar vakillariga

o'qitish metodikasiga mashhur filolog-turkshunos olim Viktor Vasilyevich Reshetov (1910-1979) katta hissa qo'shgan. U rus va turkiy tillarning qiyosiy tipologiyasi, o'zbek dialektologiyasi bilan shug'ullangan. Turli yillarda o'zbek tili tarixini tadqiq qilgan yirik olimlardan venger sharqshunosi Arminiy Vamberi (1832-1913), rus olimlari V.V. Bartold (1869-1930), Y.D.Polivanovlarning (1891-1938) ishlari soha rivojida muhim o'rin tutadi[3].

1986-yilda o'zbek tili (ikkinchi til sifatida) ilk bor Toshkent real bilim yurtida M.S.Andreyev tomonidan o'qitila boshlangan. Andreyev «Руководство для первоначального обучения сартовскому языку в Ташкентском реальном училище» (1896) qo'llanmasini yaratgan. Uning faoliyatini mashhur turkshunos olimlar P.E.Kuznetsov Toshkentda, V.L.Vyatkin Samarqandda davom ettirishgan. Tadqiqotimiz davomida o'zbek tilini o'zga til vakillariga o'qitishga oid olib borilgan izlanishlarni o'rgandik hamda tahlil qildik. I.Kissen, Sh.Rahmatullayev "Узбекский язык для взрослых", M.Botirova va boshqalar "Учимся говорить по-узбекски. Русско-узбекский разговорник", S.Adilova, M.To'xtamirzayev "O'zbek tili", S.Adilova, A.Mirazizov, I.Quvondiqova, M.Sodiqovalarning rus guruhleri uchun chop etilgan "Amaliy o'zbek tili" qo'llanmasi, X.S.Muxitdinova, D.M.Nasilov "Учебник узбекского языка", G.Asilova muallifligida chop etilgan oliy ta'lim muassasalari rus guruhleri uchun "O'zbek tili" darsligi, K.Turdiyeva, D.Ahmedovalarning tibbiyot institutlarining rus guruhleri uchun "O'zbek tili" darsligi, N.Xusanov, S.Shokirova, K.Shayxovalarning iqtisod yo'nalishidagi oliy o'quv yurtlarining rus guruhleri uchun "O'zbek tili" o'quv qo'llanmasi, I.Mirzayev, M.Boltaboyevlar tomonidan oliy o'quv yurtlarining rus guruhleri uchun "O'zbek tili" darsligi Z.Mahmudova va G.Usmonovalarning "O'zbek tili" o'quv qo'llanmasi hamda boshqalarning ishlarida tadqiq qilingan. O'zbek tilini xorijiy til sifatida o'qitish uchun chop etilgan X.Ismatullayev "Самоучитель узбекского языка", Andree F.Sjoberg "Uzbek structural grammar", G.Bakiyeva va boshqalar "Узбекский язык для стран СНГ", N.Azimova "Uzbek. An elementary textbook", G.Rixsiyeva, M.Abduraxmonova "O'zbek tili: xorijliklar uchun intensiv kurs", D. Tosheva, A.Axmedov "Bukhara. Uzbek language for foreigners" va boshqalarning izlanishlari mavjud. 2023-yilda X. Muxitdinova tomonidan nashr etilgan "O'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'qitish metodikasi" o'quv qo'llanmasi hamda shu yilda nashrdan chiqqan G.Asilovanning "O'zbek tilini o'qitish metodikasi" o'quv qo'llanmasi muhim ahamiyatga ega deb hisoblaymiz. Oliy ta'lim bosqichida o'zbek tilini o'qitish masalalari S.Adilovanning "O'zbek tili mashg'ulotlarini kompyuter texnologiyalari vositasida tashkil etish", X.Muxitdinovanning "Ta'lim bosqichlarida o'zbek tili o'qitilishi uzluksizligini ta'minlashning ilmiy metodik asoslarini takomillashtirish", G.Asilovanning "Bojxona va soliq yo'nalishlari talabalarining davlat tilida kasbiy muloqot yuritish kompetensiyasini rivojlantirish (rus guruhlarida)", D.Toshxo'jayeva "Matn mazmunini o'z so'zlari bilan qayta hikoya qilishga o'rgatishning metodik asoslari", Z.Salishevaning "O'zbek tili mashg'ulotlarida talabalar monologik nutqini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish (rus guruhlarida)" va boshqa tadqiqotchilar tomonidan tadqiq qilingan. R.Niyozmetova hamda Sh.Yuldasheva akademik litseylarda davlat tilini o'qitishga bag'ishlangan tadqiqot ishlarini olib borganlar.

Xulosa qilib aytganda bugungi kunda o'zbek tilini o'zga til vakillariga o'qitish sohasi uni xorijiy til sifatida o'qitish metodikasi darajasiga olib chiqildi. Bu o'zbek tilini dunyoga keng targ'ib qilish, o'zbek tilida so'zlovchilarning tobora ko'payib borishiga yordam beradi[3]. O'zbekistonda yashovchi barcha fuqarolar respublikamizning davlat tilida erkin muloqot yurita olishlari, o'z fikrlarini o'g'zaki va yozma bayon qila olishlari respublikamiz aholisining bahamjihatlik va do'stlikda yashashlari, birgalikda mehnat qilib vatanimiz iqtisodini yanda yuksaltirishlarining muhim omillaridan biridir.

ADABIYOTLAR

1. Abdiyev A. 2023. "Pedagog kadrlar malakasini oshirish tizimida andragogik yondashuvni joriy etish". O'zbekiston: til va madaniyat 1(4): 4–12.
2. Adilova S.A. O'zbek tili mashg'ulotlarini kompyuter texnologiyalari vositasida tashkil etish: Ped.fan.nom. ...dis.-Toshkent, 2004.
3. Asilova G.A. Bojxona va soliq yo'nalishlari talabalarining davlat tilida kasbiy muloqot yuritish kompetensiyasini rivojlantirish (rus guruhlarida)
4. Кох М.Н., Пешкова Т.Н. Основы педагогики и андрагогики. Учебное пособие. Краснодар. 2015.
5. Muxitdinova X. S. "Ta'lim bosqichlarida o'zbek tili o'qitilishi uzluksizligini ta'minlashning ilmiy metodik asoslarini takomillashtirish" Ped.fan.dok. ...dis.-Toshkent
6. Мильруд Р.П. Уроки языковой педагогики: между прошлым и будущим [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://iyazyki.prosv.ru/2015/04/language-andragogics/>
7. Shodmonova M. Ona tili va adabiyot o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish texnologiyalari: monografiya. Toshkent: Nodirabegim, 2021.